

Jehuda ben Šemu'el ha-Levi (Abū al-Ḥasan ibn al-Lāwī) *qaṣīda* „Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele?“

Alice Volkonski

SISUKOKKUVÕTE

Jehuda ben Šemu'el ha-Levi, araabiapäraselt Abū al-Ḥasan ibn al-Lāwī (u 1075–1141) luuletust „Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele“ (*ṣiyyôn hālō' tiš'ālī lišlōm 'āsīrāyik*) peetakse üheks olulisemaks teoseks 19. sajandi sionistlikus liikumises. Pärineb see aga 12. sajandist, Andaluusia heebrea kuldajastust, ning on selle ajastu hea näide araabia mõjudest heebrea luuletraditsioonis. Ha-Levi loomingus mõned otsesed või kaudsed suunajad olid Dunaš ben Labrāṭ, Sa'adia Gaon, Moše ben Ezra, al-Mutanabbī ning Abū 'Āmir ibn Šuhayd. Teatud kohandustega on ta kasutanud araabia *qaṣīda* vormi ja heebrea *baqqaša* traditsioonilisi elemente ning paigutanud need ühtsesse tervikusse, kujundanud teemade jaotuse, meetrumi ja riimi. Tema väljenduslaadis esineb nii isiklikku õhkavat valulikku igatsust kui ka ühtset rahvuslikku tunnetust ja mälu. Sina-vormis pöördumine Siioni poole on anuv ja ülistav. Läbivalt toob ta vihjeid pühakirjale, mille kindlad teemad põimib oskuslikult nõuetekohasesse luulevormi.

MÄRKSONAD: heebrea luule, araabia luule, Hispaania keskaegne heebrea luule, Jehuda Halevi.

Alice Volkonski Tallinna Ülikooli humanitaarinstituudi Aasia uuringute
õppesuuna araabia keele õpetaja
E-post: alice.volkonski@tlu.ee

ABSTRACT

The *qaṣīda* of Yehuda ben Shēmu'el ha-Levi (Abū al-Ḥasan ibn al-Lāwī) “Zion, will you not ask for the peace of your prisoners?”

Yehuda ben Shēmu'el ha-Levi, known in Arabic as Abū al-Ḥasan ibn al-Lāwī (c. 1075–1141), is the author of the poem “Zion, will you not ask for the peace of your prisoners” (*ṣiyyōn ḥālō' tiš'ālī lišlōm 'āsrāyik*), which is regarded as one of the most important works in the 19th-century Zionist movement. However, it originates from the 12th century Andalusian Hebrew Golden Age and serves as a prime example of how Arabic influence extended into the Hebrew poetic tradition. Some of the key figures who directed ha-Levi's work, either directly or indirectly, include Dunaš ben Labrāṭ, Sa'adia Gaon, Moše ben Ezra, al-Mutanabbī, and Abū 'Āmir ibn Šuhayd. With certain modifications, he employed the Arabic *qaṣīda* form alongside traditional elements of Hebrew *baqqaša*, skilfully integrating them into a cohesive whole, shaping the distribution of themes, metre, and rhyme. His expressive style encompasses both a personal and painful longing as well as a unified national consciousness and memory. The address to Zion is characterized by supplication and praise. Throughout the poem, he weaves in references to scripture, artfully intertwining solid themes into an appropriate poetic form.

KEYWORDS: Hebrew poetry, Arabic poetry, Spanish medieval Hebrew poetry, Yehuda Halevi.

ALICE VOLKONSKI *Teacher of Arabic language, Asian Studies, School of Humanities, Tallinn University*
E-mail: alice.volkonski@tlu.ee

Sissejuhatus

Jehuda ben Šemu'el ha-Levi, araabipäraselt Abū al-Ḥasan ibn al-Lāwī (u 1075–1141) luuletus „Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele“ on varem eesti keeles ilmunud Kristiina Rossi tõlkes kogumikus *Uni Jeruusalemmas. Valik heebrea luulet* (Ross 1996: 177–179). Eriliselt tänuväärne on Rossi tõlke puhul taotlus edasi anda riimi, rütmi ning arhailist kaunidust, mille edastamise poole käesolev tõlge ei püüdle. Antud tõlke analüüsi eesmärk on uurida heebrea ja araabia kultuuriruumi piiril asetseva luuletuse vormi,

nende põimumise võimalikku arengukäiku ning sõnumeid kõige algsemast allikast ehk praegusel juhul heebrea piiblist.

Ha-Levi eluaeg kuulub perioodi, mida võib pidada heebrea luule kuldajastuks. Ka ruumilises plaanis tegutses ha-Levi tollase heebrea luule tähtsas keskuses – Ibeeria poolsaarel, mis tollal tähistas ala nimetusega al-Ándalus. Kuldajastut raamistab suuremas plaanis Andaluusia islami ajajärk aastatel 950–1150. Araabia kultuuri õitsengu kõrval viljelesid peale Jehuda ha-Levi oma loomingut teiste seas ka tuntud juudi luuletajad Šemuel ha-Nagid (u 993–1055), Šelomo ben Gabirol (u 1021–1058) ning Moše ben Ezra (u 1060–1139) (Ross 1996: 20). Arvestades, et heebrea keelt ei kasutatud kõnekeelena, oli luulel kandev väärtus keele säilitamisel, selle arendamisel uutes vormides ning ühtlasi rahvusliku enesekuvandi hoidmisel. Heebrea luulele oli omane ühildada vanem pärimus uuega. Viidati katketele heebrea piiblist, mida saatsid nii igatsus mineviku järele kui ka mõnikord püüdlus uue ja parema võimaliku tuleviku poole. Piir vaimse ja meelelise vahel võis muutuda õhukeseks ning omaette julge väljenduslaadi ja luulevormi eeskujuks saab pidada muu kõrval ka araabia *qašīda*’t. Eraldi tasubki välja tuua erinevate hoovuste mõjutatud Andaluusia juudi poetide loomingu väärtust heebrea ilmaliku luule elustamisel. Ha-Levi luules leidub nii vaimsust kui ka ilmalikkust. Vaatamata tema vastuolulisele suhtele araabia luulega on tema loomingule araabia luuletajate seast kindlasti mõju avaldanud al-Mutanabbī (915–965) ning Abū ‘Āmir ibn Šuhayd (992–1035) (Tobi 2010: 140–141, 389). Väidetavalt kasutas ta lausa lõike tõlgituna nende luulest enda värssides, mille eest on saanud ka kriitikat. Tollal oli selline laenamine siiski üsna tavapärane ja võis osutada luuletaja laialdastele teadmistele. Heebrea luuletajatest on ha-Levi suurim mõjutaja olnud Moše ben Ezra, keda teatakse ka kui filosoofi ja lingvisti.

Jehuda ha-Levi sünnikohaks peetakse Toledot või Tudelad ning sünniaega saab määratleda ainult ligikaudu. Teada on, et ta tegutses arstina ning suure panuse tema kirjatöösse andsid teadmised piibli eksegeetikast. Peale luulekogu on tuntud ha-Levi filosoofiline teos *Kuzari*, mis on ilmunud Kalle Kasemaa tõlkes ka eesti keeles. Lisaks kolmele luuletusele kogumikus *Uni Jeruusalemmas*. *Valik heebrea luulet* on Kristiina Ross avaldanud tema luulet 1988. aastal ajakirjas „Vikerkaar“. Ha-Levi loomingule annab värvi ka elulooline seik või legend tema viimastel eluaastatel aset leidnud pöördumisest

Jeruusalemma. On oletatud, et ta suri teel Egiptusest Jeruusalemma või siis ikkagi Jeruusalemmas. Ühe pärimuse järgi tapeti ha-Levi Jeruusalemma väravate ees, kui ta laulis hümnid Siionile (Halevi 2004: 272). „Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele“ on saanud tiivustust ha-Levi igatsusest, mis annab tõuke julgeks ja saatustlikuks otsuseks võtta ette viimne teekond. Tema isik ning tema *Siioni laulud* ühes siin käsitletud luuletusega olid tähtsad 19. saj sionistliku liikumise jaoks (Tobi 2010: 31; vt ka Halevi 1928: 1–43). Teine tuntum Siioni laul on „Minu süda on läänes“, millel on vaid kuus värsirida (kolm *bayti* – tähendus järgnevas peatükis).

Täpsemalt luule vormist ja araabia luule mõjust ha-Levi *qašīda* näitel

Andaluusia keskaegne heebrea luule on kasutanud vormi ja laadi poolest eeskujuna araabia *qašīda*’t. Kõige põhjalikumalt on eestikeelses kirjanduses tutvustanud araabia *qašīda* vormi, meetrikat ja riimi Helen Geršman Hišām ibn al-Kalbī *Ebajumalate raamatu* tõlke eessõnas (Ibn al-Kalbī 2019). Araabia *qašīda*’dest on ilmunud Uku Masingu tõlkes *Šanfara kassiida araabia taustal*, Kalle Kasemaa tõlkes *Al-’A’sā poeem Waddi’ Hurairata* ja Ibn al-Fāriḍi *Veini laul* ning Helen Geršmani tõlkes *Abū Nuwāsi veiniluule*. Pikema käsitluse *qašīda* vormist, meetrikast ja riimist jätan seega kõrvale ning keskendun luuletusele, mida võib samuti õigustatult *qašīda*’ks nimetada (Tobi 2010: 54).

Sõna *qašīda* on tõlgitud läänemaailmas põhiliselt oodiks, eelkõige selle ülistava eesmärgi ja motiivi tõttu. Verbi *qašada* üks tähendustest on „püüdlama“, „eesmärgiks seadma“ ning oletatavasti oli algse *qašīda* mõtte oma hõimu ülistamine või teise hõimu mustamine. Eesmärk (*ğaraḍ*) võib peale ülistuse (*madīḥ*) olla ka pilge (*hiğā’*), armastus (*ğazal*) ja lein või itk (*riṭā’*) (Geršman 2019: 96). Kuna *qašīda* eesmärgid kattuvad erinevate teemadega (*funūn*), siis üks eesmärk ei välista alati teisi teemasid. Lisaks ülistus-, pilke-, armastus- ja leinateemadele võivad teemad olla ka kirjeldus (*waṣf*), enesekiitus (*fahṛ*), tarkussõnad (*hikma*), kannatlikkus (*ṣabr*), õhutus (*tahṛīḍ*), ähvardus (*tahdīd*) ja jaht (*tard*) (*Ibid.*). Sealjuures leidub veel teisigi teemasid. Ülistav toon tundub valdav. *Qašīda* jaotusviise võib olla erinevaid ja erinevatel ajastutel on olnud oma mõju nii loomingule kui ka teaduslikule luuleanalüüsile. Traditsiooniliselt on *qašīda* jaotatud kolmeks: sissejuhatav osa *nasīb*, „vabanemine“

ehk *taḥalluṣ* ning „eesmärk“ ehk *ḡaraḍ*. (*Ibid.*: 97). Sissejuhatavas osas araabia pärimuses võib olla nimetatud ka motiivi *ʾaṭlāl* ehk „varemeid“ (Abu-Deeb 1975: 152). *Nasīb* väljendab nostalgilisi ja ülistavaid meenutusi oma armastatust, sageli erootilises võtmes, ning kirjeldab hüljatud laagriplatsi või armsama elukohta. Nii nagu nimetus *ʾaṭlāl* tähendab „varemeid“, kirjeldab see elukoha rususid ning loob nostalgilist ja igatsevat meeleolu möödaniku järele. Samas ei ole varemete motiivi esinemine sissejuhatavas osas reegel. *Taḥalluṣ* ehk „vabanemine“ toob endaga kaasa meeleolu muutuse ja tähistab üldjuhul teekonna algust (*raḥīl*) ning algab sageli ratsalooma kaameli kirjeldusega. Sellele järgnev peamine osa on *ḡaraḍ* ehk kogu *qaṣīda* eesmärk/motiiv. Kesk- aegne Andaluusia heebrea *qaṣīda* järgis poemi kolmeks jaotamise vormi. Esimene juudi poeet, kes kasutas heebrea luules kõiki araabia *qaṣīda* reegleid, peetakse Dunaš ben Labrāṭi (u 920–990) (Tobi 2010: 33). Vastukaja tema loomingule ei olnud esialgu positiivne, ajastu oli uuenduste osas siiski veel konservatiivne. Varajane heebrea *piyyut* ehk liturgiline luulevorm oli peamine. Labrāṭi õpetaja Saʿadia Gaon (892–942) tõstatas tugevalt rahvusküsimuse, eksiilis olemise ning Iisraeli maa tähenduse, kirjutades kaks *baqqaša*-luuletust. Heebrea keeles tähendab *baqqaš* „soovima“, „otsima“, „ihkama“. Vormiliselt on sel samuti kolm osa: kiidusõnad Jumalale; tunnistus, mis väljendab inimese tühisust Jumala suuruse kõrval; ning viimasena rahvuslik-religioosne teema, mis kurdab eksiili üle ning palub sellest vabastust (Tobi 2010: 64). *Qaṣīda*’t „Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele“ on esitatud kui omaette kirjanduslikku saavutust, mis vastab ka *baqqaša* kriteeriumitele (*Ibid.*).

Araabia *qaṣīda*’l on 16 meetrumit. Meetrumiteks arvutamine toimub araabia keeles eelkõige pikkade ja lühikeste vokaalide, mitte sõnarõhkude eristamisel. Nende meetrumite kohandamine heebrea värssidele on olnud vaieldav, sest heebrea keeles esineb ka ülilühikesi vokaale ning „vaikseid“ konsonante. Mingil kujul on teatud muganduste abil siiski suudetud teisendada. Oma panuse on andnud Dunaš ben Labrāṭ, Jehuda ha-Levi, Abraham ibn Ezra (u 1092–1167) ning Saʿadiya ibn Danan (elas 15. saj.) (Mashiah 1972: 2). Ehkki ha-Levi ei pooldanud araabia meetrumite kasutamist heebrea luules, tegi ta siiski mõningaid erandeid (Halevi 2004: 269). Heebrea keeles on ha-Levi *qaṣīda* „*šiyyôn hālō’ tišʾālî lišlôm ʾāsīrāyik*“ meetrumiks *mitpashetet* (Halkin 2011: 23). See on vaste araabia meetrumile *basīt* (Mashiah: 303), mõlemas keeles „välja sirutatud“. See esineb trimeetri või tetrameetrina (Geršman

2019: 103), antud juhul tetrameetrina:

x – v – / x v – / x – v – / v v – // x – v – / x v – / x – v – / x x –

Araabia sõnastruktuuri mudelit kasutades:

*mustaf'ilun fā 'ilun mustaf'ilun fa 'ilun * mustaf'ilun fa 'ilun mustaf'ilun
fa 'ilun*

צִיּוֹן הָלֵא תַשְׁאֵלִי לְשָׁלוֹם אֶסְיִרְיָךְ דְּרִשִּׁי שְׁלוֹמָךְ וְהֵם יִתְּרֶךְ עֲדָרְיָךְ

Esimene värss (*bayt*) ha-Levi *qaṣīda*'st:

*ṣiyyōn hālō' tiš 'ālī lišlōm 'āšīrāyik * dōršē šəlōmēk wəhēm yeter
'ādārāyik*

Järgides araabia *qaṣīda* reegleid ning kasutades ka vastavaid araabia termineid riimuvad poemi esimese värsi ehk luulerea esimene pool *ṣadr* (rind) ja teine pool *ağuz* (tagaosa) (Ibid.: 111). Kõik järgnevad värsid riimuvad ainult iga *bayt*'i lõpus. Ha-Levi *qaṣīda* riimiks (*qāfiya*) on riimkonsonant (*rawī*) „*k*“, veel täpsemalt aga „*āyk*“, milles on kaks konsonanti ning neile eelnev vokaal. Sellisel kujul pole pikem riim araabia *qaṣīda*'s tavaliselt esindatud. See riim tähistab isikusufiksit „sinu-“. Ross on seda oma tõlkes jälginud ning luuletuse alguses ja edaspidi võimaluse korral kasutanud riimiks „sind“ (Ross 1996: 177–179). Halkin on osutanud samale riimile ha-Levi teises armastusluuletuses „Miks, mu kallid, oled keelanud kõik teavitused?“ (*mā laḳ ṣəviyyah timnəṣī šīrāyik*), mis väljendab ülimat igatsust ning ilmselt pole sama riimi kordumine kahes luuletuses juhuslik (Halkin 2011: 8 ja 23).

Tõlge

1. Siion, kas Sa ei küsi oma vangide rahu järele –
need, kes otsivad Sinu rahu ja on Sinu karjade seast?
2. Läänest, idast, põhjast ja lõunast „rahu“,
kaugel ja lähedal kannan [seda] kõigist oma suundadest!
3. Vangi rahu on janu, mis annab tema pisaraid nagu kastet

Hermonil, igatsedes langetada neid Sinu mägedele.

4. Nuttes Su kannatust, olen šaakalid; aga unistades
Su vangistuse pöördumisest, olen lüüra Sinu lauludele.

5. Mu süda mäsleb ägedalt Peeteli ja Penieli järele,
Mahanaimi ja kõigi kohtade järele, kus Su õiged on kohtunud.

6. Seal Šehina elab Sinus ja Su looja
avas Sinu väravad taeva väravate vastas.

7. Isanda kirkus üksi oli Sinu valgusallikas – polnud
päike, kuu ning tähed Sinu valgusallikad.

8. Valiksin oma hingele südant puistata kohas, kus
Jumala vaim on välja valatud nende üle, keda oled valinud.

9. Sa oled kuningakoda ja Sa oled Isanda troon,
orjad istuksid Sinu vürstide troonide peal!

10. Oh, et ma saaksin rännata kohtades, kus
Jumal on ilmutanud Sinu prohvetitele ja Su inglitele!

11. Oh, et mul oleks tiivad ja saaksin kaugele rännata,
ma paneksin oma südame killud Sinu mäelõhedesse!

12. Ma langeksin näoli Sinu maale ja maapinnale,
rohkete kividega hellitaksin Su põrmu!

13. Isegi kui ma seisan oma isade haudadel
hämmastuksin Hebronis Sinu valitute haudade üle!

14. Ma käiksin läbi Su metsa ja Sinu aia ning seisaksin
Sinu Gileadis ja hämmastuksin Sinu mägede üle –

15. Abarimi mägi ja Hoori mägi, seal kus on mõlemad
suured valgused – Sinu valgusallikad ja Sinu õpetajad!

16. Hingede elu on Sinu maa õhk ja sulamürr,
Sinu põrmu tolm ja Sinu jõgede kärjemesi.

17. Minu hingele oleks meeldiv käia alasti ja paljajalu
laastatud varemete peal, kus olid Sinu kõige pühamad paigad –

18. Sinu laeka kohas, kuhu ta peidetud on,
Sinu keerubite kohas, kus nad elasid – Sinu kambrite kambrites.
19. Ma lõikaksin maha ja heidaksin minema oma krooni sära ja neaksin
määratud aega,
mis rüvetas ebapuhtal maal Sinu pühitsetuid.
20. Kuis võiks mulle meeldida söömine ja joomine, kui ma vaatan
kui koerad rebivad Sinu noori lõvisid?
21. Kuis magus saaks olla päeva valgus mu silmadele, kui ma ikka veel
pean nägema ronkade suus Sinu kotkaste korjuseid?
22. Leinade karikas, tasa oota tagasi veidi, sest juba
mu niuded ja mu hing on täidetud Sinu valuga.
23. Aeg, mil ma meenutan Oholat, mil ma joon Sinu viha,
ma meenutan Oholibad ja joon tilgatumaks Sinu [veini]setted.
24. Ilu täiuse Siion, armastuse ja armuga Sa köidad mind [endaga]
ammusest ajast, Sinuga on seotud Sinu kaaslaste hinged –
25. nemad, kes rõõmustavad Sinu rahu üle ja nemad, kes valutavad südant
Sinu hävingute üle ja need, kes nutavad Sinu rusude üle,
26. nemad, kes vangistuse urkast õhkavad Sinu poole ja kummardavad
igaüks oma kohast Sinu väravate poole!
27. Sinu paljud karjad, kes on pagendatud ja end laiali pillutanud
mäe pealt künkale, pole unustanud Sinu aedikuid –
28. need, kes haaravad Su seelikutest ja need, kes püüdlevad,
et üles minna ja kinni võtta Su palmide latvadest.
29. Sinear ja Patros – kas nad võiksid olla võrdsed Sinuga oma suuruses
ja kas nende tühisus oleks võrreldav Sinu uurimi ja tummimiga?
30. Kellega sarnanevad Su võitud [kuningad] ja kellega
Sinu prohvetid ja kellega Sinu leviidid ja Su lauljad?
31. Ta muudab ja pühib minema täielikult kõik ebajumalate kuningriigid –
Sinu vägevus on igavesti, põlvest põlve jäävad kestma Su kroonid!

32. Sinu Jumal on ihaldanud Sind elupaigaks ja õnnis on mees,
kelle ta valib lähedale ja kes asub elama Su õuedes!

33. Õnnis on, kes ootab, saabub ja näeb tõusu

Su valgusele ning Sinu koidu murdumist,

34. et näha Sinu väljavalitute heaolu ja juubeldada

Sinu rõõmu üle Sinu pöördumises endisaja nooruspõlve juurde!

Luuletuse struktuur, mõned kommentaarid ja viited Vanale Testamendile

Terve *qašīda* väljendab igatsust jumaliku järele ning ühtib koos viidetega pühale raamatule *baqqaša* stiiliga. Jumalikkuse väljendus ei ole luuletuses aga otseselt Jumal ise, vaid Siion ühes oma paikadega, mis seostuvad Jumala kohalolu (heebrea k Šehina (*šəkinā*)) ja esiisadega. *Qašīda* traditsioonilisi reegleid on järgitud teatud kohandustega. Luuletust on võimalik tõlgendada Vana Testamendi paralleelide abil, mille hulgast mõningatele on Heinrich Brody ka viidanud (Brody 1928: 3–7).

1.–9. Sissejuhatav osa. Kui *baqqaša* esimene osa algab kiidusõnadega Jumalale, siis ha-Levi toetub stiili poolest oma sissejuhatuses pigem *qašīda* traditsioonilisele algusele seda pisut kohandades. Klassikalises mõttes ei saa sissejuhatavat osa siiski kindlalt nimetada *ei nasīb* 'iks'ega motiivi '*aṭlāl*'iks. Kui üldjuhul loob *qašīda*'s nostalgilist meeleolu luuletaja kaotusvalu varemetel ja meenutused helgetest aegadest armsamaga, siis nüüd on luuletaja eemal „oma kohast“, mida igatseb, ning armsam on Siion ise. „Kohti“, mida igatsetakse, on nimetatud läbivalt. 1.–3. värsis on võtmesõnad „rahu“ ja „vangistus“. Alates 4. värsist hakkab rõhk olema esimesel isikul ja tunde väljendused muutuvad isiklikumaks. Ühtlasi on ta pidevalt nimetanud märgiliste sõnadega ka oma saatusekaaslast, kutsudes neid „karjaks“, „vangideks“ ja „orjadeks“.

1. Kohe esimestes ridades on loodud kogukonnatunne, kasutades sõna „Sinu karjad“ *אֲדָרְאִיִּךְ* (*ādārāyik*), mida saab tõlkida ka „Sinu kogukonnad“. „Vangid“ on need, kes on sunnitud oma kodupaigast eemal olema.

2. Brody esitatud paralleel Vana Testamendi kirjakohest on püüdnud kindlaks teha konkreetset asukohta. 1 Kn 5:4 i „Sest ta valitses kõikjal siinpool Frati

*jõge, Tifsahst kuni Assani, kõiki kuningaid siinpool Frati jõge; ja tal oli rahu igast suunast ümberkaudu.*¹

4.–5. Alguse saab mina-vormis pöördumine. Rõhutatud on tundeid väljenditega „nuttus su kannatust“, „unistades su vangistuse pöördumisest“ ehk „vangistuse lõppemisest“, ja „mu süda mäaleb... kohtade järele“. Nimetatakse kindlaid asupaiku, nagu Peetel, Peniel ja Mahanaim. Mahanaimi mainitakse esimest korda 1 Mo 32:2–3: „*Ja Jaakob läks oma teed. Aga temale tulid vastu Jumala inglid. // Ja Jaakob ütles, kui ta neid nägi: „See on Jumala leer!“ Ja ta pani sellele paigale nimeks Mahanaim.*“ Peeteli kohta on viide 1 Mo 35:7: „*Ja ta ehitas sinna altari ning pani sellele paigale nimeks „Peeteli Jumal“, sest seal oli Jumal ennast temale ilmutanud, kui ta põgenes oma venna eest.*“

6.–9. Võtmesõnadeks on „Šehina“ (jumalik kohalolu, ere pilv kõige pühamas paigas), „Isanda kirkus“, „Jumala vaim“ ja „Isanda troon“. Jumala kohalolu on seotud asupaikadega, aga ka esiisadest valitsejatega, keda ta on asetanud troonile enda maiseks asendajaks. 1 Aj 29:23: „*Ja Saalomon istus Issanda aujärjel kui kuningas oma isa Taaveti asemel, ja tal oli edu; ja kogu Iisrael kuulas teda.*“ 1 Kn 1:35: „*Tulge siis tema järel üles, ja tema tulgu ning istugu mu aujärjele ja olgu minu asemel kuningas! Mina olen käskinud teda olla Iisraeli ja Juuda viirstiks.*“

10.–18. Tahallus. Traditsioonilise araabia *qaṣīda* teine osa on *tahallus*, mis tähistab „vabanemist“ ja teekonna algust, nagu eelnevalt oli mainitud. Kui tavapäraselt on rännak toimunud ratsaloomaga, üldjuhul kaameliga, siis antud juhul on ha-Levi väga kaunilt kasutanud motiivi igatsusest rännata sümboolselt „tiibadega“ ning „tuvina“ (vt 11. rea kommentaari). Kogu rännaku tähistuseks on igatsus, mille kulminatsioon ja ühtlasi kogu luuletuse kontsentriiline mõte ehk keskne sõnum võiks esineda 15. ja 16. salmis. 15. salm viitab Abarimi ja Hoori mägedele ning Moosesele ja Aaronile. Mooses ja Aaron said näha oma teekonnal mägede pealt Iisraeli pinda, aga ei jõudnud kunagi ise päriselt kohale. Kogu nende elu ja tegevus oli siiski suunatud rännakule ning ülimast püüdlusest jõuda töötatud maale. 16. salm kinnitab, et „hingede elu on Siioni maa õhk, sulamürr, põrmu tolmu ning jõgede kärjemesi“, mis on omaette tugev avaldus – ilma eluta on ju surm. Traditsioonilise heebrea *baqqaša* teine osa on olnud „tunnistus, mis väljendab inimese tühisust Jumala suuruse kõrval.“

1 Enamike viidete osas Vanale Testamendile toetun siin ja edaspidi Heinrich Brody märkustele.

Ha-Levi näitab oma alandlikkust Siioni suuruse ees sõnadega „ma paneksin oma südame killud Sinu mäelõhedesse“, „ma langeksin näoli Sinu maale ja maapinnale,“ ning „minu hinge oleks meeldiv käia alasti ja paljajalu laastatud varemete peal, kus olid Sinu kõige pühamad paigad.“

11. Brody on toonud paralleeli kirjakohaga Ps 55:7–8: „*Siis ma ütlesin: Oh oleks mul tuvi tiivad, ma lendaksin minema ja asuksin kuhugi elama. // Vaata, ma põgeneksin kaugemale ja viibiksin kõrbes. Sela.*“ Rännaku sihtkoht on antud juhul aga kindlal soovil Siion ning põgenemine sellest eemalolekust ja „vangistusest“.

12. Oma alandlikkuse näitamine ja enda „sulaseks“ tunnistamine Siioni ülistamise kõrval.

Vrd Ps 102:14–15: *Küll sa tõused ja halastad Siioni peale, sest aeg on käes temale armu anda, paras aeg on juba kätte jõudnud. // Sest sinu sulastele meeldivad tema kivid ja nad haletsevad tema põrmu.*

13. Esiisade hauad tähistavad kurbust, ent võimalus nende haudadel seista oleks antud juhul igatsetud õnnistus, vrd Ne 2:3,5: „...ja ütlesin kuningale: „*Kuningas elagu igavesti! Miks ma ei peaks olema kurva näoga, kui see linn, kus on mu vanemate hauad, on varemeis ja selle väravad on tulega põletatud?*“ // ... ja ütlesin kuningale: „*Kui kuningas heaks arvab ja su sulane on sulle meelepärane, siis läkita mind Juudamaale, mu vanemate haudade linna, et ma saaksin selle üles ehitada!*“; 1 Mo 23:6: „*Kuule meid, isand! Sina oled Jumala vürst meie keskel. Mata oma surnu meie kõige paremasse hauda! Ükski meist ei keela sulle oma hauda su surnu matmiseks.*“

15. Antud luuletuse võimalik keskne sõnum, mis väljendab ha-Levi igatsust ning võiks olla sarnane Aabrahami ja Aaroni olukorraga, kui nad tundsid eemalolekut kohast, mille poole püüdlesid, vrd 5 Mo 32:49,50 „*Mine üles siia Abraimi mäele, Nebo mäele, mis on Moabimaal Jeeriko kohal, ja vaata Kaananimaad, mille ma annan Iisraeli lastele päranduseks! // Siis sa sured seal mäe peal, kuhu sa üles lähed, ja sind koristatakse oma rahva juurde, nagu suri su vend Aaron Hoori mäel ja koristati oma rahva juurde...*“

17.–18. „Alasti“ ja „paljajalu“ käimine tähistavad taas enese alandlikkuse näitamist ja sulaseks tunnistamist. Js 20:2,3 „... sel ajal kõneles Issand Jesaja,

Aamotsi poja läbi, öeldes: „Mine päästa kotiriiet oma niudeilt valla ja võta jalatsid jalats!“ Ja tegi nõnda: käis alasti ja paljajalu. // Siis ütles Issand: „Otskui mu sulane Jesaja on kolm aastat käinud alasti ja paljajalu, märgiks ja endeks Egiptusele ja Etioopiale...”

19.–34. Ġarad. Araabia *qašīda* kolmas osa on eesmärk *ġarad*. Näib, et eesmärk ongi traditsioonilise heebrea *baqqaša* kolmas osa – rahvuslik-religioosne teema, mis kurdab eksiili üle ja palub sellest vabastust (vt *baqqaša* vormi kohta ülalpool). Selle saab omakorda jaotada kaheks. 19.–23. salmi keskne teema on kurtmine, mille araabia vaste oleks leinateema ehk itk *riṭā'*. 24.–34. salmi puhul lisandub eelnevale teemale tugevamalt rahvuslik-religioosne toon, kui nimetatakse kohe alguses „Sinu kaaslaste hingi“ ning edasi „nemad“, „karjad“ ja „Sinu väljavalitud“. Ilmneb ka ülistav toon, mille araabia vaste on *madīḥ*.

19.–23. Leina ja valu väljendavad järgmised kirjakohad Vanast Testamendist: Jr 7:29 „*Lõika oma juuksed ja viska need ära, ja alusta nutulaulu küngastel, sest Issand on põlanud ja hüljanud oma vihaaluste sugupõlve.*“; ja Ps 38:8 „*Sest mu niuded on täis põletikku ega ole midagi tervet mu lihas.*“ Ohola ja Oholiba kohta ütleb Hs 23:1–4: Ja mulle tuli Issanda sõna; ta ütles: // „*Inimesepoeg! Oli kaks naist, ühe ema tütreid. // Nad hoorasid Egiptuses, nad hoorasid oma noorpõlves. Seal rudjuti nende rindu ja seal pigistati nende neitsilikke põuesid. // Nende nimed olid: vanem Ohola, ja tema õde Oholiba. Nad said mu omaks ning sünnitasid poegi ja tütreid. Ja nende nimed on vasted: Ohola on Samaaria ja Oholiba on Jeruusalemm.*“

Selgituseks väljendile „joon tilgatumaks“ on Js 51:17: „*Ärka, ärka, tõuse üles, Jeruusalemm, kes oled joonud Issanda käest tema viha karika, oled joonud tilgatuks uimastuse peekri!*“; ja Ps 75:9 „*Sest Issanda käes on karikas ja see vahutab veinist; see on täis tembitud jooki. Ja tema kallab sealt seest; isegi selle pära peavad kõik õelad maa peal ära jooma viimse tilgani.*“

24.–27. Rahvusliku teema paralleelid antud kirjakohtadest on Sk 2:11: „*Üles, päästke endid Siionisse, kes te elate Paabeli tütarde juures*“; ja Jr 50:6: „*Mu rahvas oli nagu kadunud lambad, nende karjased eksitasid neid, juhtisid kõrvale mägedes; nad rändasid mäelt mäele, nad unustasid oma tarad.*“

28. Ülemlaulust võetud motiiv, milles Siion on kui armastatud naine, Ül 7:9:

„Mina ütlesin: Ma lähen palmipuu otsa, võtan kinni ta pöörimest! Su rinnad on ju viinapuukobarate sarnased ja su hingeõhk on nagu õunte lõhn.“

29. Võrdlus on teiste paikadega, mida on mainitud ka Js 11:11: *„Ja sel päeval sirutab Issand veel teist korda käe, et lunastada oma rahva jääki, kes on järele jäänud Assurist ja Egiptusest, Patrorest, Etioopiast, Eelamist, Sinearist, Hamatist ja mere saartelt.“* „Uurim ja tummim“ on nimetatud 2 Mo 28:30: *„Pane kohtu-rinnakilpi ka uurim ja tummim, need olgu Aaroni südame peal, kui ta astub Issanda palge ette! Nõnda kandku Aaron alati Issanda ees Iisraeli laste õigusemõistu oma südame peal!“* Uurim ja tummim olid vahendid liisuheitmiseks, mille abil küsiti Jumalalt vastust.

32.–34. Rahvuslik teema, kus viimased salmid on üleskutsuvad ja lootustandvad. Vrd Ps 132:13: *„Sest Issand on valinud Siioni ja himustanud teda enesele eluasemeks.“* Ps 65:5: *„Õnnis on see, kelle sina valid ja lased tulla enese ligi elama sinu õuedes; küll meid täidetakse su koja, su püha templi hüvedest.“* Ps 106:4–5: *„Mõtlen minule, Issand, su head meelt mööda oma rahva vastu, tule mind katsuma oma abiga, // et ma näeksin su valitud rahva head põlve ning rõõmustaksin sinu rahva rõõmuga, kiitleksin koos sinu pärisosaga!“* Ootusele ja kannatlikkusele on rõhunud Tn 12:12: *„Õnnis on see, kes ootab ja elab üle tuhat kolmsada kolmkümmend viis päeva.“*

Lõpetuseks

Ha-Levi jääb siin avaldatud luuletuses truuks nii araabia *qaṣīda* kui ka *baqqaša* mõjutustele neid teatud moel kohandades. Kolmese jaotuse puhul võib aga sageli tunduda, et osade lõpu- või algussalmid on ühtlasi üleminekusalmid, mis aitavad sujuvamalt teemadel mõtet kanda ning nende kuuluvus eelneva või järgneva juurde ei pruugi esmapilgul nii selge paista. Näiteks 10. ja 19. salm sobiksid teatud rõhuasetustega veel eelmiste salvide hulka. 10. salm väljendab igatsust „kohtade“ järele ja samas tekitab esimese mõtte „rännakust“. 19. salm näitab eelnevate salvide jätkuks oma alandlikkust sõnadega „ma lõikaksin maha ja heidaksin minema oma krooni sära“, tuues lause teise poolega juurde kurtva alatoon: „ja neaksin määratud aega, mis rüvetas ebapuhtal maal Sinu pühitsetuid“. Lisaks traditsioonilisele *qaṣīda* või *baqqaša* kolmeseks jaotumisele võib tähelepanelik vaatleja märgata ka kon-

tsentrilist struktuuri, mille tulemust saaks järgida Ronald Meynet' retoorilise analüüsi meetodil (vt Meynet 1998 ja 2012). Kontsentriliseks mõtteks pakun esialgu 15.–16. salmi. Kuna see analüüs kontsentrilise struktuuri ülesehitust ei käsitle, jääb väljapakutu huvilistele edasiseks kinnitamiseks või ümberlukkamiseks. Lähtuvalt sellest, et luuletus on mõjutatud erinevate ajastute ja kultuuriruumide loomingust ning tulemuseks jääb uurida nende erinevate traditsioonide sünkretismi või ühtset traditsiooni, ei ole vähem tähtis mõista erinevate traditsioonikandjate isiklikke arusaamu ja mõju. Ehk olekski lõpetuseks kohane laenata käsitlusi võrdlevast kirjandusteadusest või semiootikast. Umberto Eco'lt saadud mõtte järgi kanname ka meie koos oma eelkäijatega endas nii modaalse kui ka empiirilise lugeja rolli (Eco 2011: 45–75). Oleme ühtaegu traditsiooni ülevõtjad ja ka muutjad. Jehuda ha-Levi mõju juudi traditsioonile on olnud märkimisväärtne. Kasutades Kalle Kasemaa sõnu, siis „arvatavasti pole ükski teine luuletaja sellisel määral kõnelenud Iisraeli rahva suurusest minevikus, kannatustest olevikus ning lootusrikkast tulevikust“ (Halevi 2004: 270).

Kirjandus

Abu-Deeb, Kamal 1975. Towards a Structural Analysis of Pre-Islamic Poetry. — *Journal of Middle East Studies*, Vol. 6, Issue 2, pp. 148–184.

Brody, Heinrich (ed.) 1928. *Selected Poems of Jehudah Halevi*. Translated into English by Nina Salaman. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.

Eco, Umberto 2011. *Noore romaanikirjaniku pihtimused*. Tallinn: Tänapäev.

Friedman, Rachel Anne 2018. Scriptural Intertextuality in the Poetry of a Late Andalusi Convert. — *Prooftexts*, Vol. 36, No. 3, pp. 335–354.

Geršman, Helen 2014. Abū Nuwāsi veiniluule. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Oriintaalseltsi aastaraamat* 2014, lk 107–113. <https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2019/06/9.-Helen-Ger%C5%A1man.-Ab%C5%AB-Nuw%C4%81si-veiniluule.pdf>

Ha-Levi, Jehuda 1928. *Selected Poems of Jehudah Halevi: Translated into English by Nina Salaman*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.

Halevi, Jehuda 2004. *Kuzari*. Tõlkinud Kalle Kasemaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Halkin, Hillel 2011. *The Selected Poems of Yehuda Halevi*. New York: Nextbookpress.

Ibn al-Kalbī, Hišām 2019. *Ebajumalate raamat*. Tõlkinud, kommenteerinud ja eessõna kirjutanud Helen Geršman ja Üllar Peterson. Islam kontekstis 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ibn Qutayba, Abū Muḥammad ‘Abd Allāh ibn Muslim 1982. *aš-Ši‘r wa-Šu‘arā’*. al-Qāhira: Dār al-Ma‘ārif.

Jones, Alan 2011. *Early Arabic Poetry*. Reading: Ithaca Press.

Kasemaa, Kalle 1991. Al-‘A‘šā poeem *Waddi‘ Hurairata*. *Akadeemia* 5, lk 961–984.

Kasemaa, Kalle 2013. Veinilaul. Ibn al-Fāriḍ. — *Akadeemia* 2, lk 311–318.

Kasemaa, Kalle 2015. Mišnatraktaat „Sabat“. Piibel kontekstis 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mashiah, Yaakov 1972. *The Terminology of Hebrew Prosody and Rhetoric with Special Reference to Arabic Origins*. New York: Columbia University.

Masing, Uku 2008. *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa.

Meynet, Roland 1998. *Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

Meynet, Roland 2012. *Treatise on Biblical Rhetoric*. Leiden-Boston: Brill.

Meisami, Julie Scott, Paul **Starkey** (eds.) 1998. *Encyclopedia of Arabic Literature*, Vol. 1. London: Routledge.

Ross, Kristiina 1988. Heebrea bukett. — *Vikerkaar* 10, lk 20–29.

Ross, Kristiina 1996. *Uni Jeruusalemmas: Valik heebrea luulet*. Tallinn: Hortus Litterarum.

Tobi, Joseph 2010. *Between Hebrew and Arabic Poetry: Studies in Spanish Medieval Hebrew Poetry*. Leiden & Boston: Brill.

Wright, William 1996. *A Grammar of the Arabic Language*. Librairie du Liban: Beirut.